

נאום לרגלי קבלת "עמית כבוד"בכנס של ארגון המורים הדתיים בישראל

הפלא ופלא: הנה מדינה אשר בעיית השלום היא כמעט הנושא היחיד בכל כנס, בכל אסיפה, בכל פגישה מקרית, אפילו בשיחה קלה שבין איש ואשתו. ישראל היום היא חברה שהיא כקדירה רותחת שאינה נחה מרתיחותה אפילו לרגע. והתקופה היא עידן שפוליטיקה ומדיניות נוגעות ישירות לחיי כל אזרח ואזרח. מידת החום של הויכוחים עולה משעה לשעה, והמתח והכעס והדאגות מתגברים--והכל בקולי-קולות.

ובסביבה שכזאת מתאסף קהל נכבד של אנשים נבונים במעמד נכבד האומה לגמור את ההלל על מספר אנשים ונשים יקרים שכל מלאכתם נעשית בצנעה ובהשקט, וכל חייהם מוקדשים לנושא צנוע ושליו: החינוך. הייתכן דבר שכזה? האם אינו אבסורדי?

והתשובה היא, ייתכן וייתכן, ואין שום רמז לאבסורד בו! אדרבא, מגיע לכם יישר-כח על הכשרון לגזול שעתיים מן ההוה הרועש והסואן לטובת העתיד המעורפל לטווח ארוך ולהכיר שהעתיד הזה ייחרץ לפי טיב החינוך של בנינו ובנותינו לא פחות מאשר ע"י ההחלטות הגורליות במישור המדיני והפוליטי. הנושא שלכם--שלנו--הוא: נשמת העם כולו. אסור וגם אי-אפשר להזניח ואפילו לדחות דרישות הנפש היהודית לעוד שנה ולעוד שנה. תשואות חן חן לכם!

רק דבר אחד אינני מבין: מדוע בחרתם בי, איש הגולה, לכבדני תוך הרשימה המרשימה הזאת של "יקירי החינוך הדתי". יודע אני שיש גדולים וטובים ממני שמגיע להם כבוד זה של "עמית כבוד". אלא שבכל זאת קיבלתי את הצ"ש הזה מפני מעשה שהיה. מספרים על הרי טרומן שהיה אז נשיא ארה"ב שהזמין אדם אחד למשרדו לבשר לו שבדעתו למנות אותו כראש מחלקה חשובה בממשלה. הלה התפאר בכבוד שהוגש לו, אבל מתוך הנימוס התחיל לסרב ואמר, "אני מכיר לפחות מאה אנשים שיותר חשובים ממני ושמגיע להם הכבוד הזה." הנשיא טרומן השיב, "אמנם כן, אבל טלפנתי לכל אחד מהם, וכולם סירבו..."

האמת, ולא עניויות פסולה מדברת מתוך גרוני, ואף לא עניויות כשרה, כשאני אומר שכבוד זה שחלקתם לי, לא לי בתור יחיד התכוונתם, אלא לי כנציג צבור חשוב בארה"ב, כלומר, החינוך הדתי שהוא מקביל, בערך, לחינוך הדתי-לאומי בארץ. ואני מברך אתכם על ההכרה שיש להדוק את הקשרים עם זרם חינוכי זה בארה"ב, קשר שיש בכחו להביא תועלת לטובת מוסדות החינוך השונים, לטובת העם כולו, ובעיקר--לטובת התלמידים גם הכא גם התם.

מה טיבו של החינוך בזרם זה שלנו בארה"ב? רובו ככולו של החינוך היסודי והתיכוני עוצב בדמות התכנית שפיתחו מיסדי ישיבה אוניברסיטה. מוסד זה, שנתוסדה בשנת 1886, עוד בצעירותו חידש את התכנית הכפולה של לימודי קודש ולימודי חול בתיכון שלו. אחר כך הועברה לרמה של השכלה גבוהה. ה"פטנט" החדש היה: בערך חצי היום או יותר, בשעות הבוקר ואחרי הצהריים, כשתשומת הלב של התלמיד עוד ערה ורעננה, מוקדש ללימוד התורה ברמה דומה לכל הישיבות המפורסמות; והשעות של אחר הצהריים מוקדשות ללימודי חול---לשם תרבות כללית או ללימוד מקצועי, נוסח האוניברס-יטאות בעלות שם בארה"ב. למותר להגיד שהנושא הישראלי מאוד קרוב לנו,

ותוכיח על זה העובדה שמידת העלייה של בוגרינו עולה על זו של כל מוסד חינוכי אחר באמריקה ואולי בעולם.

תכנית כפולה זו אמנם קשה לתלמיד ומעמיסה עליו פי שנים המשא של ישיבה רגילה או אוניברסיטה כללית. העול החינוכי והאינטלקטואלי אינו קל, לא רק לגבי השעות הארוכות אלא גם לענין המתח בין שניהם, הסתירות וההתנגשויות והעימות בין שני עולמות שונים. אבל אין מנוס ממנו. זו הדרך היחידה לתלמיד לרכוש שתי תרבויות--של קודש ושל חול--כפי השיטה החינוכית שאנו דוגלים בה: "תורה ומדע". המטרה החינוכית היא לא סינתיזה ומיזוג שלם, ולא סכיזופרניה ופילוג פנימי, אלא דו-קיום הדורש מן המורה ומן התלמיד להתמודד גם עם בעיות אינטלקטואליות ומטפיסיות העומדות ברומן של עולם וגם עם אתגרים מעשיים יומ-יומיים.

דומני שכדאי להרחיב את הדיבור קצת על דפוס החינוך שלנו בתקוה שזה יביא קצת תועלת גם לכם. ומלכתחילה הנני מתנצל לפניכם: אינני בקי כלל וכלל בבעיות המקצועיות והטכניות והקיומיות הפוקדות אתכם. מה שלמדתי מן העתונות ומכתבי-עת ומשיחות עם עמיתים ישראלים אין בה אפילו חצי-שעור מן המינימום הדרוש להרשות אורח מחו"ל שנטה ללון להטיף לכם.

תרשו לי איפא רק לשרטט כמה מן המושגים והרעיונות היסודיים של החינוך שלנו בארה"ב, וממה נפשך: אם זה נוגע לכם, הרשות בידכם ליישם אותם למציאות החינוכית של החמ"ד. ואם לאו--קבלו את דברי כדו"ח עיוני בלבד על "כל מה שרצית ללמוד על החינוך הדתי המודרני בארה"ב"--תוך עשרים דקות...

כפי שאמרתי, עיקר החידוש שלנו הוא בתכנית הכפולה לאורך רוב שנות התלמיד בתור תלמיד. ויצוין ששיטת "תורה ומדע" איננה אצלנו פשרה בין האידיאלים היהודיים הטהורים שלנו לבין המציאות החילונית שאנו חיים בתוכה. במונחים הלכתיים: היא לכתחילה, לא בדיעבד--וזאת, מנקודת-ראות יהודית אמיתית שיש לה תקדימים די מכובדים בתולדות המחשבה היהודית המקורית. אינני רוצה להרחיב את הדיבור על זה, מאחר שכבר פירסמתי ספר שלם באנגלית על הנושא, ואני תקוה שבעוד זמן-מה יצא לאור הספר בתרגום לעברית. אבל נקודה אחת כדאי להדגיש: אם אמנם לימודי חול לדעתנו אינם פשרה בלבד, ובהנחה ש"ת"ת כנגד כולם", מוכרח שלימודים אלה יהיו בעומק ובהבנה, ולא בשטחיות כאילו בכפיית שד הכורח של הסביבה. גם לימודי המדע והספרות והמחשבה הכללית יש להם ערך עצמאי במסגרת היהדות של תורה, אותה התורה שכוללת לא רק ספר שמות וויקרא ובמדבר ודברים על כל המצוות והדינים שבהם, אלא גם ספר בראשית על בריאת העולם והאדם והעמים כולם. אם אין לימודי-חול אלה ברמה מספקת, אינם אלא בזבוז הזמן וגם ביטול תורה. ונוסף לזה נקודה מעשית: בלי חינוך חודר בלימודים כלליים, ההורים החשים לעתידם של בניהם בשוק ובתעסוקה יעדיפו לשלוח אותם לבתי ספר חילוניים לגמרי בכדי להתפרנס בכבוד.

עם כל זה, אני מוכרח להדגיש: אין לחשוב אפילו לרגע שיש שוויון ערכים בין תורה ומדע. עם כל הכבוד שאנו רוחשים ללימודים כלליים, לימוד התורה תופס מקום בראש כל הערכים. איך אמר יהודה לשליט מצרים על בנימין ב"ויגש", פרשת השבוע שלנו?--"לא יוכל הנער לעזוב את אביו, ועזב את אביו ומת". אם הנוער היהודי--הן בישראל הן בחו"ל--יעזב את אביו, את המורשת המקודשת של אבות האומה משך כל תולדות עמנו, אם יטוש את השרשים הדתיים והלאומיים של עם ישראל, "ומת", אי אפשר להתקיים בתור יהודי, ומוכרח ח"ו להטמע בין העמים בתרבות האלילית המודרנית השולטת ברוב העולם.

אכן, תורה קודמת למדע, ואם לימוד המדע דורש התעמקות ושרשיות, ק"ו בן בנו של ק"ו שהוא הדין בלימוד התורה. שטחיות ות"ת--הם שני הפכים בקנה אחד. הבעיה של הזהות היהודית בין הכא בין התם, לא תבוא על פתרונה ע"י הוראה של יהדות בקצה המזלג. המשך של כל העם בתור עם יהודי דורש ממנו לימוד התורה לא בתור עוד נושא אקדמי, ולא בתור סיפור היסטורי של העבר הרחוק, אלא בידיעה ש"הם חיינו ואורך ימינו".

וזה דורש מן המורה שיתמסר להעניק לתלמידיו את הערך של עומק התורה, עד כדי שיחדיר בו את הרצון ללמוד תורה בעצמו. הורו לנו חז"ל: "העמידו תלמידים הרבה". ומו"ר הגרי"ד הלוי סולובייצ'יק זצ"ל באר: "העמידם עד שיוכלו ללמוד בעצמם", העמד את התלמיד על רגליו; שירגיל המורה את התלמיד להבנה בלימודו עד שתהיה לו התשוקה ללמוד ולהתקדם בתורה בעצמו. יש בתורה אוצר של קסם וחן וכח משיכה, אוצר המנוצר לכל מי שזכה ללמוד להתעמק בתורה, כל אחד לפי יכולתו ובדרגה שלו. תלמיד שכזה לא במהרה יטוש לא את אלקיו ולא את עמו.

קראתי באיזה מקום שמפקדים בצה"ל קובלים על הרבה מן החיילים שלהם שחסרה להם מוטיבציה לאומית, מדברים על "מימוש עצמי", כאילו כל העולם סובב והולך סחור סחור לעצמם, להאנכי של האיש הפרטי, והם אדישים לגבי אידיאלים שהם למעלה ממנו. המוטיבציה של הכיפות הסרוגות היא לגמרי שונה: לא מימוש עצמי, אלא--החיים בתור שליחות. השאלה שהם שואלים את עצמם היא: "מה ואיפה אני יכול לתרום יותר". כך היה פעם אצל בני הקיבוצים. יודע אני שכמו כל הכללה, אין הכללה זאת תופסת לא לגבי כל הנוער החילוני ולא לגבי כל הנוער הדתי. אבל זה אני כן יודע: בין אם מדובר במדינת ישראל בין אם מדובר בתפוצות, בלי השתרשות באידיאלים נשגבים טרנצנדנטאליים, לא תיתכן תפיסת החיים כשליחות. ובלי תפיסה זאת של החיים כשליחות, יגדל דור בארה"ב שאין לו שום אינטרס במד"י ושום רגש של קירבה ליהודים בכלל, ויגדל דור בישראל שלמעשה יהיה כנעני ולא יהודי, ויסתכל ביהודים גם בארץ וגם מעבר לגבולות הארץ לא בציונות אלא בציניות, ברגש של גאווה וביטול ועימות. "לא יוכל הנער לעזב את אביו, ועזב את אביו ומת".

ועוד נקודה שהיא מאוד קרובה ללבנו בארה"ב, ואין ספק שגם אתם מתלבטים בבעיה זו: המשך של לימוד התורה והיהדות גם לאחר שיסיים התלמיד את חוק לימודיו בתיכון. סימן מובהק להצלחה או לכשלון של כל שיטת חינוך בתיכון הוא--אם התלמיד ממשיך ללמוד גם ברמה יותר גבוהה, לפחות חקך חשוב מהם.

בארה"ב, ובעיקר אצלנו בישיבה אוניברסיטה, אנו עושים את כל המאמצים להשפיע על בוגרי התיכונים שלנו להשאר בין כותלי הישיבה למשך שנות הלימודים באוניברסיטה. ואנו מסתעיים ב"חוויה הישראלית", כלומר, יותר משלשת רבעי בוגרי התיכונים של מוסדנו, בין בנים בין בנות, מקדישים לפחות שנה אחת ללימוד בא"י, בישיבות ובמכללות למיניהן. והנסיון הזה הצליח למעלה מכל ציפיותינו.

פרשת התורה שקראנו הבוקר, יום האחרון של חנוכה, מתחילה במלים, "וזאת חנוכת המזבח ביום המשח אותו מאת נשיאי ישראל". והפסוק האחרון של הקריאה הוא, "וזאת חנוכת המזבח אחרי המשח אותו". בכדי שכל הקרבנות שהמורה מעלה על מזבח החינוך יעלו לרצון ויצליחו, קרבנות של עשיית לילות כימים, של דאגות והתיעצויות ותחבולות ואמצעים טכניים, מוכרח שנשים את עינינו לא רק ליום המשח אותו אלא לאחרי המשח אותו. ורק אז תתקיים אמנם "חנוכת המזבח" לאורך ימים גם להמון העם גם ל"נשיאי ישראל".

ולאחרונה, הערה על התשתית הפילוסופית של התפיסה היהודית הסגולית והאפיינית של החינוך, מושג המבליט את התפקיד המרכזי של המורה בעיצוב דמות הדור הבא.

המאבק בין היהדות והיוניות לא הצטמצם לשדה הקרב, בו ניצחנו-- וחנוכה מנציח כל שנה נצחון זה. גם לא הצטמצם לחופש של הדת בכלל (כפי הנוסח המודרני) או לרשות לקיים מצוות פרטיות. המאבק גם התפשט למישור הרעיוני האידיוולוגי והפילוסופי, ומזה נבעו השלכות מיוחדות גם למערכת החינוך. וגם זה חלק של המסר של חנוכה לדורנו.

חכמי יון, בעיקר מאסכולת אפלטון, החשיבו את ההווה מעל להתהוות ואת המטרה מעל לאמצעים המגיעים אליה. ואילו חכמי ישראל ראו ערך גדול יותר באמצעים מעל למטרה, בהתהוות מעל להווה עצמה, בתהליך הפעיל מעל למגמה המבוקשת.

יוצא מזה, שלחכמי יון העיקר הוא החומר השכלי כשלעצמו ולא הפרוצס האינטלקטואלי המוביל אליו, כי החומר השכלי--כלומר, מכלול האידאיות הנכונות--הוא תכלית בפני עצמו.

אבל מה שהיה מקובל על חכמי יון כמובן מעצמו, לא היה מקובל על חז"ל. הם קבעו "תלמוד תורה כנגד כולם", שלימוד התורה הוא המצוה החשובה ביותר. אבל עם כל הכבוד שרחשו חכמינו לתורה כתכלית החיים (ולזה הקדשתי ספרי "תורה לשמה" לפני כמה שנים), הבחינו שהמצוה היא לא כל כך הידיעות שאדם רוכש לעצמו, אלא הדרך בה הוא מגיע לידיעות אלה, דהיינו החוויה האקטיבית של לימוד ולא רק המצב הפאסיבי של עצם הידיעה בתורה. כלומר, ההתהוות היתה יותר חשובה להם מההווייה. וזה החדיר לסגנון השפה: במקום להשתמש במונח "חכם", התפתח השימוש במלה "תלמיד חכם", כלומר--חכם מי שהוא יודע, ואילו ת"ח הוא מי שלומד, שמתגה בכדי להגיע לידיעה. ות"ח הוא האידאלי היהודי.

בהקדמתו לבאור הגר"א על ספרא דצניעותא, מוסר רבי חיים מוולוז'ין סיפור נפלא על אחיו הצעיר, ר' זלמן, שהיה עילוי עצום ונפטר בחצי ימיו, והגר"א, אשר שני האחים העריצו אותו כרבים המובהק. יום אחד אמר הגר"א, אשר כידוע היה מגדולי המקובלים של הדורות האחרונים, אל הגר"ח, פחות או יותר בלשון הזה: "תגיד לאחיך זעלמעלע (כך קראו לו באידיש), שמלאכים ישכימו לפתחו בחלום הלילה וירצו למסור לו סתרי תורה (דהיינו, לברר לו סוגיא הלכתית שנתקשה בה), וצוה לו שיבריח אותם, שאם כי נכונים דבריהם, לא יתרצה לקבל תורה אפילו היא אמת אם לא עמל בה בעצמו עד שהגיע להבנה נכונה". עד כדי כך!

ועוד: תלמידו המובהק של בעל "תרומת הדשן" מספר לנו שאז, מלפני חמש מאות שנים באשכנז, המציאו כמה בחורים אמידים שלמדו תורה איזה שולחן מסתובב כך שיהיה קל לבחור ספר מיוחד מבלי לקום מן הספסל, ועל זה כתב רבם, "אותם הבחורים העשירים המפונקים... לא טוב הם עושים. אדרבה, כשמבקש אחר הספר ובא לו בטורח גדול זכור באותו מעשה מה שרוצה ללמוד"--הערה פקחית גם מבחינה פסיכולוגית. (אני מכיר טובה לידידי ר' חיים זוהר נ"י שהראני מקור זה.)

בתפילת "על הנסים" שחזרנו עליו כל שמנת ימי חנוכה אלו, אמרנו שהיונים רצו "להשכיחם תורתך", ובעזרת ה' נפלו בידינו: "גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים וטמאים ביד טהורים ורשעים ביד צדיקים וזדים ביד עוסקי תורתך". שינוי לשון זה של מחבר הפיוט אינו אומר אלא דרשני: אם האויבים רצו "להשכיחם תורתך", היה לפייטן לומר שנמסרו זדים ביד "זוכרי" או "יודעי" תורתך. ואם כבר "עוסקי" תורתך, היה לו להכתיב לשונאינו הרצון למנוע ממנו העסק בתורה. אלא הוא שאמרנו: מגמת היונים היתה לבטל את התורה כקובץ של רעיונות ודינים ואמונות, כי

אצלם הידיעה היבשה היא העיקר. ועל כן מתאים להם הביטוי "להשכיחם תורתך". אבל אנו היהודים מעדיפים את הדרך מעל למטרה, את ההתהוות מעל להוויה, ואצלנו העיקר והיסוד של יהדות הוא הלימוד, ההתעסקות, היגיעה והעמל והטורח ועבודה הקשה המפריכה את שרירי המח כביכול. לפיכך: "זדים ביד עוסקי תורתך".

ועוד השלכה מעניינת היוצאת מזה: מכיון שלפי אפלטון וחכמי יון הידיעה היא מעולה מן הלימוד, ואף שהלימוד הוא הכרחי למטרת הידיעה בכל זאת הוא משני בערך אל הידיעה עצמה, לכן העדיפו חינוך המבוגרים, שהגיעו כבר לדרגה של חכמים, מעל לחינוך של קטנים. חינוך קטנים, ככל שהוא חיוני להכשרת החכמים של הדור הבא, אינו בעל ערך עצמי. ולפיכך הניחו היוונים את עבודת ההוראה של קטנים--לעבדים. וכך מצינו כמה פעמים במדרשים שעבד זה או אחר של יוני היה "פדגוג"--מונח שעבר גם לעברית גם לאנגלית ולשאר שפות המערב כאות כבוד. אבל למעשה, היה הפדגוג עבד לאביו של התלמיד--אדון, ולא עבד.

ואצלנו היה הפוך. דוקא בגין התהליך האטי וההדרגתי של חינוך של התלמיד הצעיר, הפך חינוך הקטנים למצוה מן המובחר, ובהשוואה לכל שאר העמים מסביב לנו הצטיינו אבותינו במידת התמסרותם לחינוך בניהם. והמורה של הקטן לא היה עבד, אדם בלי סטאטוס, אלא "רב", דהיינו אדון, אישיות נכבדת בצבור.

וראה זה פלא: כשבא הרמב"ם לחבר הלכות ת"ת, מתאר בשלש ההלכות הראשונות של פרק א' את הדינים השייכים לחינוך בן ונכד ובנים אחרים. ורק אחר כך, בסוף הל' ד', הוא כותב, "שכשם שמצוה עליו ללמד את בנו, כך הוא מצוה ללמוד עצמו". כל כך נפלא!--החיוב ליהודי ללמוד תורה נובע מהלכה הקודמת לה, דהיינו, המצוה ללמד תורה לקטנים!

ואם אמנם כך הם הדברים, עומד המורה במרכז הענינים, כי למבוגרים יש צורך לחברים ועמיתים ולא דוקא למורים, אבל חינוך צעירים לא ייתכן בלי המורה. על המורה תלוי עתידם של תלמידיו, כי הוא הוא המכשיר אותם, המנהיג אותם בדרך הארוכה והקשה, והמראה להם שעצם הקשיים בהבנה וההתגברות על הקשיים היא הנצחון הרוחני--שכלי הכי-גדול, והעמל ברכישת ידיעות הוא יותר חשוב מהידיעות עצמן.

תלמיד שעבר חוויה שכזאת, בהדרגת מורה נבון שבעצמו ספג את כל האתוס והמוסר היהודי מדורי דורות, במישרין או בעקיפין, ירצה להמשיך בלימודיו, ידע להעריך על נכון כשרונות אלה שלימדו אותו, ויהיה גם לומד תורה גם שוחר תורה לאורך חייו. תלמיד שכזה לא יסתפק ב"מימוש עצמי"; הוא יסתכל על חייו כעל שליחות, וינסה בכל כחותיו הנפשיים לגלות מהי השליחות המיוחדת שלו, איך יוכל לעבוד את אלקיו, לתרום לעמו ולעולם כולו.

דומני שכבר הארכת יוטר מדי. לא בושתי, וגליתי לעיניכם את כל מה שאני יודע על החינוך בפחות מצי שעה...

ותרשו לי לסיים כשם שהתחלתי, בהבעת תודה מעומק לבי אל מארגני הכנס, אל השופטים, אל הנשיא והרבנים הראשיים וכל אנשי המדות ואנשי המעלה שבאו להשתתף בטקס, על הכבוד הגדול שהגשמתם אלי שאמנם אינו מגיע לי, ועל הכבוד לשאר המורים החשובים מאוד שקבלו פרס "יקיר החינוך הדתי" שללא צל של ספק מגיע להם. מי יתן וכל מאמצינו לגדל דור דעה אשר יהיה מסור לאלקיו ולתורתו, לעמו ולארצו, יתברכו בהצלחה כך ששוב לא ניאלץ להתווכח על שאלות כגון מהי ואיך מחזיקים את הזהות היהודית, ואיך מבטיחים את ההמשך של היהודים והיהדות נגד גל נישואי התערובת וההתבוללות--סכנה מאוד מציאותית בגולה, ומי יודע מה יהיה כאן בארץ.

ירבו כמותכם בישראל, ידידיי ועמיתי, ואז מתוך שלום ושלוה מבית ומבחוץ נוכל להרים את קולנו בשמחה ובנחת רוח ולקרוא, "נצח ישראל לא ישקר" -- ומיד אחר-כך לחזור לחדר הלימודים, לכתה ולתלמידים, ללמדם ולהדריכם--כי אין לך מלאכה יותר נקייה, יותר משביעה את הרצון, יותר אצילה, יותר קרובה לאבינו שבשמים שגם הוא "מלמד תורה לעמו ישראל" ..